

Janusz Bańczerowski

PRIRODNI JEZIK KAO PREDMET LINGVISTIKE

dr. sc. Janusz Bańczerowski, Filozofski fakultet
Sveučilišta Eötvös Loránd, Budimpešta, izvorni znanstveni članak

UDK 81-116
81'23

Potkraj 19. stoljeće inovacijski se materijal mladogramatičara počinje iscrpljivati. Indukcijsku paradigmu koju su oni zastupali, praćenu historicizmom, pozitivizmom, evolucionizmom i psihologizmom zamijenila je u prvoj četvrtini 20. stoljeća nova lingvistička paradigma koju nazivamo strukturalizmom, odnosno verifikacionizmom. U smislu strukturalističkih koncepcija prirodni jezik je smatran takvim bićem (sustavom znakova) koje postoji neovisno o čovjeku, s jedne strane u mentalnoj sferi govornika raspolaže značajnom autonomijom, a s druge pak postoji neovisno o njoj. Uspostavljanje odnosa između jezika i govornika prvi je inicirao N. Chomsky preusmjeravajući zanimanje lingvista, u okviru generativne, tj. falsifikacijske paradigme, s jezičnog korpusa na ispitivanje tzv. jezične kompetencije. Tek se u najnovije doba sve veće zanimanje znanstvenika okreće prema kognitivnoj ulozi jezika, tj. funkciji jezika koju ima u ukupnom mentalnom sklopu čovjeka.

U kognitivnoj teoriji jezika važnu ulogu igra pojam znanja. Znanje tumače skoro isključivo sadržajem različitih govornih, odnosno pisanih jezičnih izraza. To tumačenje međutim možemo okvalificirati kao grešku ontologijskog tipa. Autor dokazuje da je znanje takvo svojstvo koje nismo u mogućnosti nikome predati i zato ljudi koriste jezike, zato ih iznalaze. U okviru interakcije ljudi predaju jedni drugima signale koji zamjenjuju znanje, više ili manje adekvatne jezične znakove. Jezični znak u komunikacijskom procesu može biti samo u ulozi funkcije prizvanog simbola. Znanje možemo rekonstruirati, stvoriti samo na osnovi poznatih informacija.

Ključne riječi: prirodni jezik, lingvističke paradigme, indukcija, strukturalizam, generativizam, kognitivizam, jezični govornik, jezična kompetencija, jezični znak, prizvani simbol, znanje, značenje, funkcija, komunikacija

Kao što znamo, nastanku lingvistike kao samostalne, autonomne stručne znanosti doprinijelo je širenje povijesno – poredbenih istraživanja 19. stoljeća. Općepoznato je

da su mladogramatičari predmetom lingvistike smatrali sveukupnu manifestaciju govorne djelatnosti čovjeka (individue). Prema njima govornu djelatnost determiniraju fiziološki, fizički i psihički čimbenici te svaka gramatička kategorija ima psihičku osnovu. To posebno vrijedi za semantiku i sintaksu u čijem su slučaju utemeljenost struktura i procesa tražili u asocijativnom psihologizmu. Međutim, potkraj 19. stoljeća inovacijski se potencijal mladogramatičara počinje iscrpljivati. Indukcijsku paradigmu koju su oni zastupali, stalno praćenu historicizmom, pozitivizmom, evolucionizmom i psihologizmom, zamijenila je u prvoj četvrtini 20. stoljeća nova lingvistička paradigma koju nazivamo strukturalizmom, odnosno verifikacionizmom (Bańcerowski 2001/1:1-29). Strukturalisti nisu samo naznačili nove perspektive istraživanja, nego su istodobno razriješili nejasnoće vezane uz pojam prirodnog jezika. Smatrali su jezik, kao pojavu društvene svijesti, sustavom znakova, uređenim skupom (strukturom) elemenata, koji u različitim jezičnim strukturama ostvaruju različite funkcije. Tako je i predmet lingvističkih istraživanja dobio novu formulaciju jer su mladogramatičari lokalizirali jezik u mozak konkretnih osoba (o tome nikakvih nedoumica nije ostavio Hermann Paul 1846-1921, jedan od utemeljitelja i teoretičara mladogramatičke škole).

Međutim, nisu se sve strukturalističke inovacije pokazale ispravnima i trajnima. Danas već znamo kako su se pojedina predstrukturalistička shvaćanja glede prirodnog jezika potvrdila prihvatljivijima od strukturalističkih. Trajnim dostignućima strukturalista u prvom redu pripadaju metalingvističke inovacije, tj. zahvaljujući njima u potpunosti je promijenjeno tumačenje i shvaćanje lingvistike. Njihovo najvažnije dostignuće bilo je to što su konačno „poznanstvenili” sinkronijsku analizu prirodnih jezika i utemeljili deskriptivnu granu lingvistike. U ovome su važnu ulogu igrale i „proceduralne” aspiracije strukturalista. Tražili su takve analitičke metode (procedure, postupke) koje omogućavaju „mehaničko” otkrivanje i „objektivan” opis temeljnih (segmentnih) i sintaktičkih (kompozicijskih) podsustava. Naravno, proceduralni se naponi ovakva tipa nisu mogli afirmirati, ali su unatoč tomu bili vrlo korisni jer su upućivali na smisao i nužnost sinkronijske rekonstrukcije te su time dokazali kako su neutemeljena shvaćanja mladogramatičara prema kojima znanstvena sinkronijska analiza i opis jezika uopće nisu mogući. Dapače, dokazali su također da je i za povijesnu lingvistiku sinkronijska analiza moguća i nužna. Pokazali su kako početak i kraj lingvističkog mišljenja nisu pitanja dijakronije, nego sinkronije. S jedne strane svaki je jezični element sastavnica nekog sustava, s druge pak strane promjena nekog elementa automatski za sobom povlači promjenu, preustroj cijelog sustava kojemu dani element pripada.

Kako smo već napomenuli, ostvarenje strukturalističkih metodologijskih aspiracija radikalno je promijenilo tumačenje predmeta istraživanja lingvistike te je zapravo to, a ne nešto drugo, sasvim revolucioniralo indukcijsku paradigmu mladogramatičara. Kao rezultat toga konačno je nastala lingvistika kao razmjerno samostalna empirijska znanost.

Nema nikakva značenja to što strukturalisti svoje proceduralne snove nisu mogli ostvariti. Danas već znamo da znanstvena vrijednost dostignuća sinkronijske lingvističke analize ne ovise u tako velikoj mjeri o primijenjenim postupcima kako se pretpostavljalo, dapače, ponekad uopće ne ovise o njima. To, međutim, ne znači da treba odbaciti razrađene i primijenjene strukturalističke istraživačke metode ili podcjenjivati njihovo značenje. Nedvosmisleno se može zaključiti kako su one imale relevantnu ulogu u daljnjem razvoju lingvističkog mišljenja. S druge pak strane strukturalistima možemo kao negativnost pripisati to što su u izvjesnoj fazi istraživanja svoje nazore učinili dogmatskima pa se otada ta činjenica sa stajališta razvoja lingvistike pokazuje kao otežavajuća. Kritiku su zaslužile i konceptualne posljedice proizišle iz strukturalističkog proceduralizma u pogledu ontologijskog i funkcionalnog poimanja prirodnog jezika i njegova opisa. Negativnom je ocijenjena i činjenica da su strukturalisti iz lingvističkih istraživanja potpuno izbrisali cijelo područje mentalne stvarnosti te stoga jezikoslovna istraživanja ograničili na „mehaničku“ analizu prikupljenih (pisanih) jezičnih izraza, tekstova. Ta su rješenja metalingvističkog tipa prouzrokovala početak poistovjećivanja prirodnih jezika s jezičnim korpusima, odnosno, tumačili su da ti korpusi sadrže i prirodne jezike, da prirodni jezici tvore nekakvu imanentnu strukturu tih korpusa, koja je istovjetna s prirodnim jezikom. Strukturalisti su vjerovali da to što nazivamo prirodnim jezikom jednostavno možemo izvući, izdvojiti iz jezičnog korpusa ako nam odgovarajuće analitičke procedure stoje na raspolaganju. Tako su u smislu strukturalističkih koncepcija prirodne jezike počeli smatrati takvim entitetom koje postoji neovisno o čovjeku te s jedne strane u mentalnoj sferi govornika raspolaze značajnom autonomijom, a s druge pak strane postoji i neovisno od nje. Strukturalisti su se radije bavili društvenom funkcijom jezika, ne uzimajući u obzir spomenutu mentalnu stvarnost i potpuno ignorirajući kognitivnu funkciju jezika koja zadire u unutarjni čovjekov svijet. Na koncu možemo reći kako se nisu bavili prirodnim jezikom, nego prije svega krajnjim rezultatima jezičnog mehanizma.

Uspostavljenje odnosa između jezika i govornika prvi je put potaknuo Noam Chomsky, premjestivši tako težište zanimanja jezikoslovaca s jezičnog korpusa na ispitivanje tzv. jezične kompetencije. Iako je nužnost toga premještanja u stanovitom smislu proizišla i iz prvobitno generativnih načela, budući da je, kao što je poznato, jedan od važnih stupova generativne gramatike koncepcija prirođenosti, koja proizlazi iz pretpostavke da su određene gramatičke strukture vrsti *homo sapiens* prirođene te u tom smislu univerzalnih obilježja (Schaff 1972). Unatoč tomu, Chomsky je u početku bio na tragu strukturalista pa interes svog proučavanja usredotočuje isključivo na istraživanje korpusa jezičnih tekstova (Chomsky 1962:13). Jezik je promatrao kao skup rečenica. Zato su u generativnoj gramatici veliku važnost pridavali sintaksi koja je u tradicionalnom strukturalizmu igrala tek sekundarnu ulogu. Na Chomskyjevu je koncepciju ozbiljno utjecala moderna formalna logika, naročito Tarskijev način dokazivanja, prema kojemu se i u dedukcijske znanosti može uvesti problematika istinitosti. Kao rezultat toga i u semantičkoj su analizi prostor zauzele te filozofske i

logičke jezične koncepcije koje su se do sada usredotočivale isključivo na logičku analizu sintakse jezika. Transformacijskoj generativnoj gramatici prethodila je moderna filozofija jezika i logika (ponajprije radovi Rudolfa Carnapa „Die logische Syntax der Sprache“ i „Das Weltbild und Begriffsapparatur“, „Sprache und Sinn“, „Die wissenschaftliche Welterperspektive (Erkenntnis)“ Kazimierza Ajdukiewicza (Schaff 1972), a njezin teorijski okvir jednoznačno je definirala dedukcijska metoda. Ova se paradigma naziva i falsifikacionizam (Bancerowski 2001/1:1-29), budući da slijedi načelo prema kojemu dana hipoteza postaje znanstveno utemeljena ako ju je moguće falsificirati. Chomsky je odlučno bio protiv toga da se generativna gramatika identificira s bilo kakvom implicitnom (unutarnjom) gramatikom, odnosno gramatikom koju je prihvatila neka konkretna osoba. Formalne generativne konstrukcije ispitivanih skupina rečenica doveo je u vezu s kompetencijom tzv. idealnog govornika – slušatelja. Ta je inovacija bez sumnje izazvala zanimanje za jezičnu mentalnu (psihičku) stvarnost, iako se tada još nije mislilo kako upravo ta stvarnost, a ne nekakav idealno shvaćen jezik čini primaran predmet jezične znanosti. Vrijedi zabilježiti kako je u početku i psiholingvistika proučavala samo psihičku realnost jezikoslovnih konstrukata (formalnih gramatika). Isprva je na sličan način postupala i neurolingvistika.

Sljedeći je korak u uspostavljanju odnosa između jezika i govornika učinio Dell Hymes (Hymes 1971) kada je pojam jezične kompetencije obogatio pojmom tzv. komunikacijske kompetencije. Njegova je koncepcija, kao što je poznato, u velikoj mjeri utjecala na razvoj ne samo sociolingvistike, nego i jezične pragmatike. Time su bitno proširene i daljnje perspektive jezičnih proučavanja.

Strukturalna i klasična generativna lingvistika bile su ograničene na istraživanje samo jezičnih, k tomu još „idealno pročišćenih“ jezičnih izraza, a sada se naprotiv počela uzimati u obzir i činjenica kako u stvarnosti visok stupanja diferenciranosti ne pokazuju samo same jezične manifestacije, nego i jezik kreatora tih manifestacija, koje se u stvarnosti pojavljuju u određenim varijantama. Ubrzo je primijećeno da jezični izrazi nikada ne nastupaju samostalno, nego ih u svakom slučaju prati prisutnost neverbalnih (para- i ekstrasjezičnih) kodova, koji funkcioniraju zajedno s njima.

Vrijedi dodati i to kako su različite funkcionalne veze prirodnih jezika u mentalnoj, odnosno psihičkoj i neurološkoj sferi već od početka 60-ih godina postale predmet znanstvenih istraživanja, ali do početka 80-ih godina pozornost se zapravo ograničavala tek na jedan određeni fragment čovjekove mentalne stvarnosti. Smatrali su kako je jezik posebno „komunikacijsko ustrojstvo“ koje gotovo sasvim automatski funkcionira. Tek smo u najnovije vrijeme svjedoci tome da se sve veća pomnja jezikoslovaca okreće prema kognitivnoj ulozi jezika, tj. prema ulozi i funkcijama jezika u cjelokupnom mentalnom ustrojstvu čovjeka. Kao plod tih napora rodio se novi smjer proučavanja, kognitivna lingvistika kao manifestacija postmodernističke paradigme (Bancerowski 2001/1:1-29).

Kognitivna je lingvistika puno bolje povezala prirodne jezike s konkretnim jezičnim govornicima, nego što je to činila generativna lingvistika jer je pretpostavljala kako se ključ za razumijevanje prirode ljudskog jezika krije u razumijevanju procesa ljudske spoznaje. Pridjev „kognitivan“ (latinski: *cognitus, cognito*), izveden od *co(cum)* (= zajedno, sasvim, potpuno, u cijelosti) i glagola *gnoscere* (= znati, poznavati), vodi porijeklo iz indoeuropskog korijena **gno-* (engleski: *know*) i upućuje na znanje koje povezuje percepciju i spoznaju s pratećim mentalnim procesima koji se nadovezuju na pamćenje, razmišljanje, kvalificiranje, kao i na čovjekovu, u širem smislu uzetu, emotivnu i osjećajnu sferu (Rorty (ur.) 1980). Kritika generativne teorije jezika koju su proveli kognitivni lingvisti odnosila se između ostalog, osim modularnosti, na nedostatak psihološke realnosti generativne gramatike, budući da su generativni lingvisti stvorili više takvih konstrukcija i pojmova koji se puno ne tiču psihološke stvarnosti (Fife 1994:9-64).

Prema kognitivnim lingvistima (Langacker, Lakoff), ne postoji zaseban gramatički (jezični) modul budući da je ukupnost procesa ljudske spoznaje zajedno sa sposobnošću učenja i uporabe jezika podređena jednom jedinom i nedjeljivom sustavu. Zato je prema tom gledištu jezik integralan dio sustava ljudske spoznaje pa se tako može tumačiti neovisno o tome što je tom sustavu imanentno. Dakle kognitivna lingvistika pretpostavlja sasvim drukčiju (nemodularnu) organizaciju jezika.

Naravno, u kognitivnoj lingvistici važnu ulogu igra pojam znanja. Nasuprot generativnoj lingvistici, kognitivisti ne uzimaju u obzir samo operativno jezično znanje, nego i funkcionalno – semantičko te pragmatično znanje. Područje njihova interesa nije ograničeno isključivo na jezično znanje, nego se ono planski proteže i na znanje o izvanjezičnoj objektivnoj stvarnosti. Riječ je dakle o pitanju kakvo mjesto zauzima jezik u ljudskom kognitivnom sustavu, kakvu ulogu ima u primanju, obradi, kategorizaciji, konceptualizaciji, pohrani informacija o svijetu pa i o samom čovjeku. Kognitivisti ne pitaju što je znanje, u kojim oblicima postoji, itd. O znanju se obično govori kao da ono postoji, može postojati i izvan čovjeka, kao da u ljudskom mozgu postoji samo kao nekakav predstavnik određene autonomne vrste znanja. Znanje gotovo isključivo tumače na način da njega sadrže različiti govorni, odnosno pisani izrazi – riječi, sintagme, rečenice, tekstovi. To naprotiv možemo okvalificirati i zabludom ontologijskog tipa. U stvarnosti međutim ni riječi, ni rečenice, ni tekstovi ne sadrže niti mogu sadržavati nikakvo znanje. Potpuno je iracionalno gledište prema kojemu ljudski jezici postoje prvenstveno u rječnicima, knjigama, natpisima ili drugim formama koje sadržavaju jezične izričaje. Bilo kakvo (ljudsko) znanje, pa tako i jezično znanje postoji i može postojati jedino kao određeno (specifično) svojstvo konkretnog ljudskog mozga (uma). To se odnosi i na bilo kakvu sposobnost vezanu uz konkretan jezik. Odvojeno od konkretnog čovjeka ne postoji, a iz prirode stvari proizlazi da i ne može postojati nikakvo stvarno znanje i nikakva (ljudska) sposobnost. Izvan konkretnih ljudi, dakle neovisno od njih, mogu postojati samo jezični izrazi i djela koja predstavljaju (reprezentiraju) znanje svog tvorca, ali tomu treba dodati da ljudska djela i izrazi nisu

identični s ljudskim znanjem. To su različite stvari. Jezik određene veće ili manje zajednice samo tada (u stvarnosti) postoji, ako uistinu postoje (ako žive) članovi te zajednice. Latinski ili grčki jezik koji su preuzeli Poljaci, Hrvati ili Mađari ne možemo smatrati jezikom starih Rimljana ili Grka. Na sličan način možemo reći da postoji jezik samo živućih Poljaka, Mađara, itd., ali u tom smislu ne postoji jezik Poljaka ili Mađara koji više ne žive. U vezi s tom činjenicom nameće se sasvim drugo pitanje. Jesmo li u stanju na osnovi izraza, tekstova koji su stvoreni posredstvom jedne ili više osoba i na odgovarajući način zabilježeni, znači na osnovi eksplicitnog znanja u nekoj mjeri rekonstruirati (modelirati) jezik njihova tvorca/njihovih tvoraca, tj. njegovo implicitno znanje. U vezi s tom temom moglo bi se reći kako ova činjenica prije svega dokazuje da je ljudski mozak aparat koji u velikoj mjeri funkcionira na analogan način, ali ga je „priroda“ puno bogatije „opremila“ nego što je to pretpostavljala tradicionalna lingvistika.

Ta gledišta, prema kojima prirodni (ljudski) jezik trebamo tražiti u vanjskim, eksternim skupovima jezičnih izraza, u svjetlu gore rečenoga moramo držati pogrešnim, budući da se ostvarene (aktualne) riječi, rečenice, tekstovi odnose prema stvarnom u ljudskom jeziku kao bilo koji proizvod prema svom proizvodnom programu na čijoj je osnovi izrađen. U tom je pogledu nedopustivo ljudski jezik smatrati istovjetnim sa skupovima riječi, rečenica ili tekstova koji tvore *output* jezičnog mehanizma. Nikakvi (vanjski) rječnici i nikakve zbirke tekstova, neovisno o tome na koji su način i u kakvoj količini sačinjeni (zabilježeni), ne sadržavaju prirodni jezik. Istina je naprotiv da svaki jezični izraz, svaka jezična tvorevina, zbog svoje naravi, samo u izvjesnoj mjeri odražava stvarni jezik, odnosno određeno znanje i sposobnost danog subjekta.

Nijedan jezični izraz ne sadrži ništa drugo (osim zabilježene foničke, grafičke ili magnetske supstance), nego samo ono od čega se sastoji. To znači da ne sadrži ni jezik, na čijoj osnovi je nastao, ni „vlastito“ značenje. Značenje jezičnih izraza odražava o njima stvoreno znanje danoga subjekta, koje se posebice odnosi na formu izraza i njima podređenu referencijalnu (reprezentativnu) funkciju. Zahvaljujući toj funkciji u mogućnosti smo prizvati informaciju koju dani jezični znak (riječ) pokriva (simbolizira). Često se običava reći da čovjek svoje misli, svoje znanje izliva na papir. Nitko nije sposoban to učiniti. Ali kako? Preko žila? Pomoću olovke ili pera? Uostalom, kada bi to bilo moguće, to bi značilo da se znanje onoga koji ga prosljeđuje i predaje smanjuje. Jednako kao u slučaju prirodnog jezika (Bańczerowski 2001/1:282-285), i znanje postoji, može postojati samo u živim bićima, u mozgu živih bića. Ne postoji u drugoj formi. To se odnosi na sve oblike znanja, jezične i izvanjezične, teorijske i praktične, urođene nam i stečene, istinite i lažne, osviještene i neosviještene, na temeljno znanje i metaznanje podjednako. Jednom riječju, jednak je ontologijski status svih oblika znanja.

Posjedovanje znanja jedinstveno je svojstvo čovjeka. Određena vrsta genetičkog znanja karakteristika je svih živih bića, osobito onih koja raspolažu mozgom. Mnogo „ne ljudskih“ mozгова putem naslijeđa dobija i sposobnost stjecanja dopunskog znanja. Kako god bilo, ne može biti istina da samo čovjek dobiva znanje od prirode, da je samo čovjek genetski opremljen sposobnošću „stvaranja znanja“. Možemo reći da u izvjesnom smislu i biljke raspolažu određenim „znanjem“, budući da „znaju“ u kakvim uvjetima, kada, itd. mogu klijati, kada listati, kada cvjetati itd. Svaka sjemenka, svako voće, svaki gomolj krumpira, svako zrno graha itd. sadrži određeno „znanje“. Dakle, znanje možemo interpretirati kao određeno stanje, svojstvo, program živih bića. Naravno, to možemo ograničiti samo na mozak živih bića. Međutim treba razlikovati genetsko znanje, odnosno genetski naslijeđeno znanje od znanja stečenog, nastalog putem iskustva, prakse, mišljenja. Pored znanja treba istaknuti sposobnost živih organizama, koja je usmjerena na reprodukciju, obradu i/ili stvaranje znanja. I napokon, jasno treba razlikovati znanje i sposobnost. Znanje je komponenta sposobnosti, dakle svaka sposobnost implicira neku količinu znanja. Iz druge točke gledišta naprotiv možemo reći kako znanje može postojati i samostalno. Dobar je primjer za to da nekada znamo kako bi nešto trebalo napraviti, ali ne znamo kako to ostvariti. No „čista“ sposobnost vjerojatno ne može postojati neovisno od znanja. S jedne strane znanje i sposobnost možemo smatrati komparativnim svojstvima, odnosno svojstvima kojih ima ili nema, a s druge ih strane možemo tumačiti kao gradacijska svojstva, odnosno kao takva svojstva kojih može biti više i manje.

Svako živo biće genetski raspolaže određenom količinom znanja, ali ne podjednako. Vjerojatno određeno „zajedničko“ znanje karakterizira svako živo biće, ali pored toga svaka vrsta od prirode dobiva i određenu količinu specifičnog znanja u interesu održavanja različitosti. Nije međutim sigurno da svako živo biće raspolaže/ može raspolagati i potencijalom za stvaranje znanja. O naslijeđenom i specifičnom znanju, kao i o sposobnosti stvaranja znanja možemo govoriti i iz gledišta pojedinih vrsta. To se odnosi i na čovjeka. Nema sumnje da je svaki čovjek genetski opremljen određenim zajedničkim, odnosno za cijelo čovječanstvo, svaku ljudsku rasu karakterističnim općim znanjem, a istodobno i specifičnim potencijalom znanja te sposobnošću stvaranja znanja. U odnosu na ostale vrste čovjek dobiva od prirode najveći potencijal znanja kao i najveću sposobnost nužnu za reprodukciju, stvaranje, obradu, itd. znanja. Osim toga ljude od ostalih vrsta razlikuje od prirode dobivena „klica“ specifičnog jezičnog znanja, kao i golemi potencijal jezične tvorbe koje je sposoban razvijati i oblikovati u određeni jezik. Stvaranje, obrada, itd. veće ili manje količine znanja ne ovisi u slučaju pojedinog čovjeka samo o veličini, odnosno kvaliteti stvaralačkog potencijala znanja, nego i o tome kakvi su utjecaji djelovali na taj potencijal, jesu li potaknuli taj razvoj i u kojem smjeru, kako se dogodila kognitivna priprema ljudskog mozga, itd. Za sada ne znamo točno ni na koji se način događa predaja genetskog znanja, u kojem obliku postoji u ljudskom mozgu, kako se materijalizira u pojedinim stanicama, u kojem obliku postoje različite vrste stvorenog

znanja. Moguće je da su određene vrste znanja određeni predstavnici, eventualno modeli ili specifični "odrazi" stvarnosti.

Znanje je takvo svojstvo koje nitko nikomu ne može predati. Nitko ne može u doslovnom smislu preuzeti nikakvo znanje. Ljudi ne predaju znanje izravno jedni drugima, onako kako jedni drugima predaju predmete. Sa znanjem je situacija jednaka kao s jezikom (Bańczerowski 2001/3:282-285). Narav znanja je takva da ju nije moguće predati, odnosno preuzeti. Znanje moramo sami stvoriti ili rekonstruirati. Komunikacija među ljudima ne temelji se na tome da pošiljalatelj predaje znanje primatelju, a primatelj ga prima, preuzima, pohranjuje. Zašto se događa da se ljudi često ne mogu „sporazumjeti“ ni onda kada to jako žele i zašto se u mnogo slučajeva događa da se komunikacijski partneri ne razumiju ili krivo razumiju, a informacija je ipak prosljeđena. Ljudska komunikacija implicira kompleksnost izvanredno složenih radnji. Bez poznavanja tih radnji ne možemo razumjeti i objasniti na čemu se temelje „čisto“ jezične, a na čemu komunikacijske operacije.

Kako smo već ranije spomenuli, ljudi ne mogu izravno predavati znanje jedni drugima pa zbog toga koriste jezike, iz tog su ih razloga izmislili. U okviru interakcije ljudi jedni drugima predaju samo signale, više ili manje adekvatne znakove koji nadomještaju, obilježavaju, simboliziraju znanje. Svaki signal, bio on slučajan ili namjeran, uvijek „informira“ primatelja tek samo o sebi. Kao prvo o tome kako je nastao i kako je primljen, a dalje pak o tome da je istovjetan s onim, a ne drugačiji, čime primatelj već raspolaže. Činjenica da pošiljalatelj „smatra“ signal „istovjetnim“, odnosno kopijom već prije poznatog signala, ne ovisi samo o signalu, o njegovim obilježjima ili svojstvima, nego u velikoj mjeri i o primatelju, percepcijskim, konceptualizacijskim, kategorizacijskim sposobnostima primatelja, o znanju primatelja i u njemu internaliziranim stereotipima, kulturnoj tradiciji itd. Signale je dakle moguće proslijediti i percipirati, kao nadomjestak nečega, kao takve znakove koji informiraju primatelja o postojanju sadržaja skrivenog iza njih.

„Poslani“ ili „primljeni“ znakovi uvijek su nekakve fizičke pojave, tj. signali ili nekakvi konkretni predmeti. Znanje reprezentiraju svaka vrsta ljudskih tvorevina, ljudske tvorevine i djelovanja, kao i ljudsko ponašanje. Znakovi su stoga ljudski produkti jer im čovjek s jedne strane „daje“ odgovarajući oblik kojoj određuje relevantni status, s druge im pak strane pripaja značenja, tj. što će koristiti umjesto čega, kakvo će znanje njima nadomjestiti itd. Pojedini se znakovi oblikuju u dugotrajnoj supstanciji, a drugi pak u kratkotrajnoj. Fonički su znakovi takvi produkti koje čovjek u svakoj prilici „iznova“ i „iznova“ stvara. U odnosu na čovjeka svaki je znak vanjski objekt, odnosno ne postoji u čovjeku. To se odnosi i na jezični znak, na njegov fonetski i na grafijski aspekt podjednako. U ljudskom se mozgu može internalizirati samo znanje koje se odnosi na formu i tvorbu znakova, odnosno na značenje koje im je dano itd.

Jezični znak može sudjelovati u komunikacijskom procesu samo u funkciji lozinke, simbola. Unutrašnji informacijski čovjekov univerzum nalikuje računalnoj memoriji, koja se sastoji od skupa („knjižnice“) prema određenom načelu (načelima) uređenih „dokumenata“ („fajlova“). Naziv, kod, „ključ“ svakog dokumenta postoji zato da bi otvorio vrata dokumenta. Inače u konkretnom komunikacijskom aktu ne bismo znali aktivirati, prizvati, upotrijebiti u njemu skriveni informacijski sadržaj. Ti su dokumenti područja (domene) kognitivnih struktura, semantičkih informacija. Ona se kod različitih ljudi razlikuju bilo u kvantitativnom pogledu, bilo pak u kvalitativnom, dakle nikad nisu jednaka, pa zato u interakcijskim procesima među partnerima mnogo puta uz pomoć različitih metainformacijskih sekvenca teče komunikacijsko „pogađanje“ (npr. *što to znači?, sa čime je povezano?, kako to treba razumjeti?, na što mislite?, možete li objasniti?, ne razumijem o čemu je riječ?, čemu je to slično, sa čime je u vezi?* itd.) kako bismo na temelju već poznatih informacija „nadomjestili“, nadopunili, ukinuli stanje unutaršnjeg neznanja, subjektivne entropije. Zašto se događa da čovjek pročita neku knjigu, studiju, članak ili nekakav drugačiji tekst, a ponekad ne razumije o čemu dano štivo govori?

Na primjer, da bi osoba mogla razumjeti, tj. identificirati u riječi *korner* prikriveno, simbolično značenje koje još ne posjeduje, treba joj objasniti, verbalno joj «pomoći» u tome, navesti je, usmjeriti ju na to da pomoću znakova, kojima raspolaže i koji u svojim kognitivnim strukturama profiliraju odgovarajući dokument (dokumente) ili njegov odgovarajući fragment (fragmente), može stvoriti u svojoj «knjižnici», u svom unutaršnjem informacijskom univerzumu novi vlastiti dokument, novu vlastitu strukturu. Dakle, treba joj objasniti nogometnu igru, njezin cilj, strategiju i pravila, eventualno joj posebno nacrtati nogometno igralište itd. Tako će na temelju njoj poznatih informacija biti sposobna rekonstruirati, stvoriti, ostvariti novu kognitivnu strukturu, novi informacijski okvir, novi dokument kojemu će naziv, kod biti riječ *korner*. Prema tome riječ *korner* sama po sebi ne znači ništa (tj. znači ono od čega se sastoji). To je samo lozinka, podražaj, kod, funkcija. Kada čujemo tu riječ, u nama se aktivira dokument s nazivom *korner*, ako njime raspolažemo, a ako ne, onda nam ta riječ ne govori ništa sa čime bismo ju uspoređivali, što bismo prizvali, aktivirali, ona eventualno u nama može pobuditi više ili manje određene asocijacije, ali ne prosljeđuje niti može prosljediti neku temeljnu informaciju, odnosno adekvatnu informaciju.

Treba međutim dodati kako postoje takvi slučajevi kada primatelj – nesvjesno – može stvoriti takav dokument koji nije adekvatan s pošiljateljstvom, a ulogu u tom može imati više činitelja, npr. nesavršenost primateljeva percepcijskog sustava, aktualno unutrašnje emotivno stanje, raspoloženje, neodgovarajuća provedba potrebnih mentalnih radnji kod pošiljatelja, nastala buka u kanalu itd.

U svjetlu gore rečenoga možemo vidjeti kako je poimanje jezika kao sustava znakova besmisleno. Kako ljudi mogu prihvatiti znakove? Kako oni mogu postojati u ljudskom mozgu? Kako bi ih se moglo izraziti (eksternirati)? Čini se apsurdnom

lokalizacija znakova u ljudskom mozgu. I u najboljem slučaju možemo reći da su prirodni jezici sustavi znakovnih formi (oblika imena) koji vjerojatno na čovjekovu mentalnom području ostaju zabilježeni, materijaliziraju se kao apstraktni artikulacijsko-fonetski i grafemski znakovni oblik, kao simbol. Tako jezični mehanizam s jedne strane mora raspolagati takvom implicitnom (unutarnjom) gramatikom (sustavom pravila) na temelju koje čovjek može ostvariti, stvoriti te znakovne forme (oblike imena), koje služe za imenovanje kognitivnih struktura (fragmenata, dokumenata) koje tvore unutarnji informacijski univerzum, a s druge pak strane mora sadržavati i skup osnovnih komponenata za tvorbu apstraktnih oblika imena jezičnih mehanizama. Naravno, sa znanjem se, vezanim sa spomenutim jezičnim mehanizmom, može ujediniti odgovarajuća sposobnost (i spremnost) koja omogućuje «funkcioniranje» tog mehanizma. Jezik, dakle, sadrži u sebi i to znanje koje nam omogućuje razumijevanje, stvaranje i realizaciju i novih (artikulacijsko – foničkih i/ili grafemskih) znakovnih formi (Banczerowski 2000:352-357).

Jezik osim pisane i govorne sposobnosti i spremnosti izražavanja, raspolaže i funkcionalnim znanjem. Osim toga, semantička i pragmatična komponenta jezika osim čisto funkcionalnog, tj. znanja koje se odnosi na značenje morfema, leksema, frazema itd., sadrži i znanje vezano uz odgovarajuće sposobnosti. Treba dodati i to kako semantičko znanje izravno dotiče, križa se, stoji nasuprot sa znanjem koje govori o svijetu ili ga u izvjesnoj mjeri pokriva. Pragmatično se znanje s druge strane usko veže uz kulturno znanje, a osobito uz pravila ponašanja.

Ljudski mozak, kao što je poznato, sadrži približno 100 milijardi neurona, a svaki neuron može uspostaviti otprilike 50 tisuća veza s drugim neuronima. Osim toga svaki neuron ima izvanredno složenu unutarnju strukturu. U svojoj cjelini ljudski mozak tvori nezamislivo složenu mrežu veza. Možemo pretpostaviti da u svakom ljudskom mozgu postoje takve veze (komunikacijske linije, komunikacijski kanali) koje se razvijaju uslijed odgovarajućih genetičkih programa, a s druge pak strane i takve koje nastaju kao rezultat socijalno-kulturnih, pedagoških, obrazovnih i drugih procesa.

Možemo reći da je ljudski um identičan sa znanjem nastalim u ljudskom mozgu i s razvijenim unutarnjim komunikacijskim kanalima u njemu, koji pak služe za rekonstrukciju, stvaranje, obradu znanja. Ti kanali, kao između ostalog i njihova funkcionalna spremnost tvore tzv. misaonu sposobnost čovjeka.

S mađarskog prevela: *Kristina Katalinić*

LITERATURA

- Bańczerowski Janusz, *Néhány megjegyzés a beszédmegértés modellálásáról.* U: *Beszédktutató* 94. MTA, Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 1994. 51-68.
Bańczerowski Janusz, *A nyelvtudomány paradigmái.* Nyr 2001/1.

- Bańczerowski Janusz, *Néhány megjegyzés a természetes nyelv fogalmának értelmezéséhez*. Nyr 2001/3.
- Bańczerowski Janusz, *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* (szerk. Nyomárkay István). ELTE, BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest. 2000.
- Chomsky N., *Syntactic Structures*. S-Gravenhag, Mouton. 1962.
- Chomsky N., *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass. The M.I.T. Press. 1965.
- Chomsky N., *Knowledge of Language*. New York/Westport, Conn./London, Praeger. 1986.
- Chomsky N., *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass./London, The M.I.T. Press. 1995.
- Explaining Emotions* (szerk. A.O. Rorty). Berkeley. Los Angeles: University of California Press. 1980.
- Fife J., *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. U: *Podstawy gramatyki kognitywnej* (szerk.: H.Kardela). Warszawa. 1994.
- Grucza Fr., *Zagadnienia metalingwistyki*. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana. Warszawa. 1983.
- Grucza Fr., *Języki ludzkie a wyrażenia językowe, wiedza a informacja, mózg a umysł ludzki*. Podejścia kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa. 1997.
- Hymes D., *On Linguistic Theory, Communicative Competence and the Education of Disadvantaged Children*. U: M.L. Wax, S.A. Diamond and F.O. Gearing, eds., *Anthropologic Perspectives on Education*. New York, Basic Books. 1971, 51-66.
- Hymes D., *Competence and Performance in Linguistic Theory*. U: R. Huxley and E. Ingram, eds., *Acquisition of Language: Models and Methods*. London. Tavistock. 1971, 3-28.
- Paul H., *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle/S. (1 kiadás 1880).
- Schaff A., *Gramatyka generatywna a koncepcja idei wrodzonych*. Książka i Wiedza. Warszawa. 1972 (Lásd még e könyvről B.J. által írt recenziót: *Nyelvtudományi Közlemények* 79, 1-2 szám, 342-346).

ÖSSZEFOGLALÓ

Janusz Bańcerowski

A TERMÉSZETES NYELV MINT A NYELVTUDOMÁNY TÁRGYA

A XIX. sz. végére az új grammatikusok innovációs potenciálja kezdett kimerülni. Az általuk képviselt indukcionista paradigmát, amelyet végigkísért a hisztoricizmus, a pozitívizmus, az evolucionizmus és a pszichologizmus a XX. sz. első negyedében új nyelvtudományi paradigma váltja fel, amelyet strukturalizmusnak, ill. verifikacionizmusnak is neveznek. A strukturalista koncepciók értelmében a nyelvet olyan létnek (jelrendszernek) tekintették, amely az embertől függetlenül létezhet, amely egyrészt a nyelvhasználó mentális szférájában messzemenő autonómiával rendelkezik, másrészt pedig tőle független is. A nyelvnek a nyelvhasználóval történő kapcsolatba hozását először N. Chomsky kezdeményezte azáltal, hogy a nyelvészek figyelmét a nyelvi korpuszokról az un. nyelvi kompetencia vizsgálatára irányította a generatív, azaz falszifikacionista paradigma keretében. Csak a legújabb időkben fordítódik a kutatók egyre nagyobb figyelme a nyelv kognitív szerepére, azaz a nyelvnek az ember egész mentális felszereltségében játszott szerepére, funkcióira.

A kognitív nyelvelméletben igen fontos szerepet játszik a tudás fogalma. A tudást majdnem kizárólag úgy értelmezik, hogy azt a különböző beszélt, ill. írott nyelvi kifejezések tartalmazzák. Ezt viszont ontológiai jellegű tévedésnek is minősíthetjük. A szerző azt bizonyítja, hogy a tudás olyan tulajdonság, amelyet senki sem képes átadni senkinek, és ezért használják az emberek a nyelveket, ezért találták ki azokat. Az interakció keretében az emberek csak a tudást helyettesítő szignálokat, a többé vagy kevésbé adekvát jeleket adják át egymásnak. A nyelvi jel csak előhívó jelszó, szimbólum funkciójában szerepelhet a kommunikációs folyamatban. A tudást csak az ismert információk alapján lehet rekonstruálni, létrehozni.

Kulcsszavak: *természetes nyelv, nyelvtudományi paradigmák, indukcionista, strukturalizmus, generatívizmus, kognitívizmus, nyelvhasználó, nyelvi kompetencia, nyelvi jel, előhívó jelszó, tudás, jelentés, funkció, kommunikáció*

SUMMARY

Janusz Bańczerowski

NATURAL LANGUAGE AS SUBJECT MATTER OF LINGUISTICS

Towards the end of the 19th century, the innovative materials of the Neogrammarians started to become exhausted. The inductive paradigm they supported, accompanied by historicism, positivism, evolutionism and psychologism, was replaced in the first quarter of the 20th century by a new linguistic paradigm called structuralism, that is, verificationism. Within the context of structuralist concepts, natural language was considered an entity (system of signs) that exists independently of people; on the one hand, in the mind of the speaker it has significant autonomy, on the other, it exists independently of it. N. Chomsky was the first to initiate attempts to establish the relation between language and the speaker by redirecting the interest of linguists within the framework of generative, that is, falsification paradigm, from the language corpus to the study of the so called linguistic competence. Only recently, scientists have started to turn towards the cognitive role of language, that is, towards the function language has within the man's mental framework.

The concept of knowledge has an important role in the cognitive theory of language. Knowledge is almost exclusively explained by the content of various spoken and written linguistic expressions. However, that kind of knowledge can be qualified as an error of ontological type. The author proves that knowledge is such a quality that it cannot be conveyed to anyone, and that is why people use languages, why they create them. When interacting, people convey to each other signals that replace knowledge. These signals can be more or less adequate language signs. These language signs can only serve to evoke symbols in the process of communication. Knowledge can be reconstructed, created, only on the basis of information that is known.

Key words: *natural language, linguistic paradigms, induction, structuralism, generativism, cognitivism, speaker, linguistic competence, language sign, evoked symbol, knowledge, meaning, function, communication*